

Кочура О. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ ШКОДИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

Анотація. Стаття присвячена дослідженню загального поняття шкоди при проведенні досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого. А також розглянуто декілька точок зору учених щодо поняття позову та умови виникнення цивільного позову як вимоги правового характеру про відшкодування збитків у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, шкода, позов, цивільний позов, потерпілий, неповнолітній потерпілий.

Постановка проблеми. Відповідно до положень ст. 55 чинного КПК України, потерпілим, зокрема неповнолітнім потерпілим, у кримінальному провадженні визнається особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Факт спричинення діянням певного виду шкоди є юридичним фактом, із наявністю якого закон пов'язує виникнення певних правових наслідків, тобто заподіяна кримінальним правопорушенням шкода є підставою для визнання особи потерпілою, а значить, це одна із характеризуючих ознак потерпілого, зокрема неповнолітнього потерпілого. Крім цього, шкода має об'єктивний характер і тому входить до об'єктивної сторони кримінального правопорушення та являє собою ті зміни, які відбулися в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи у результаті вчиненого кримінального правопорушення. Об'єктивний характер шкоди виявляється в тому, що вона існує незалежно від думки будь-якої особи, у тому числі й потерпілої, зокрема неповнолітньої. Варто зазначити, що на теперішній час у чинному законодавстві України універсальне визначення поняття «шкода» не існує, а для відновлення порушених прав або компенсації нанесеної шкоди більш важливе значення мають умови, за яких виникає право вимагати відшкодування. Тому, якщо шкода є певною правовою категорією, з якою пов'язані відповідні правові наслідки, то варто встановити, що це поняття означає у загальному та в правовому відношенні.

Аналіз досліджень і публікацій. На загальнотеоретичному рівні дослідження шкоди, заподіяної правопорушенням, займалися у різний час багато вітчизняних і закордонних учених. Такі дослідження містяться у роботах А.С. Васильєва, В.І. Галагана, М.І. Гошовського, В.Г. Даєва, Ю.О. Денисова, І.А. Жеруоліса, О.М. Калачової, М.І. Ковальова, Н.Ф. Кузнєцової, О.П. Кучинської, В.В. Лазарева, М.С. Малєїна, В.В. Мальцева, А.С. Міхліна, В.Т. Нора, А.В. Полякова, І.С. Самощенко, О.Ф. Скакун, М.Я. Шимової та інших авторів. Разом із тим і сьогодні залишається достатня кількість дискусійних моментів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «шкода» в загальному розумінні це збиток, втрата. Тобто це негативні

наслідки (результат) якої-небудь дії або бездіяльності, що проявляються в зменшуванні або втраті (знищенні) окремих благ (майнових або немайнових (особистих)) [1, с. 1393].

Термін «шкода» означає дії, що приводять до негативних наслідків і можуть мати: або *природний характер*, тобто бути такими діями, які не залежать від волі людини, або *суспільний характер*, тобто бути діями учасників суспільних відносин.

З точки зору правових відношень, надаючи характеристику поведінці (діям) учасникам суспільних відносин, необхідно зазначити, що факт заподіяння шкоди слід розглядати насамперед як певний юридичний факт, за наявності якого норма права пов'язує настання певних правових наслідків. Поняття шкоди використовується різними галузями законодавства (конституційним, кримінальним, кримінальним процесуальним, цивільним, цивільним процесуальним, адміністративним та трудовим правом), кожна з яких має своє специфічне значення. Наприклад, КК України використовує це поняття у диспозиціях статей Особливої частини як оціночне поняття («істотна шкода здоров'ю» – ч. 1 ст. 137 КК України; «значна шкода» – ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186 КК України; «істотна шкода» – ст. ст. 231 і 232 КК України; «майнова» шкода – ч. 3 ст. 189 КК України; «велика матеріальна шкода» – ч. 2 ст. 205 КК України; «велика шкода» – ч. 3 ст. 206 КК України та ін.).

Так, М.І. Гошовський та О.П. Кучинська вказують на те, що шкода – це об'єктивна категорія, яка являє собою ті зміни, що настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення злочину. Шкода, заподіяна злочином, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер і тому вона включається до об'єктивної сторони злочину. Цей об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, будучи заподіяна певній особі, існує незалежно від будь-якої думки особи, у тому числі й думки конкретної особи [2, с. 17].

Кримінальне процесуальне законодавство вказує на шкоду як на підставу для виникнення поняття особи потерпілого, зокрема неповнолітнього потерпілого. Чинні норми законів України охороняють найбільш суттєві майнові, моральні, політичні права та інтереси громадян. Тому підставою відмежування шкоди, що є основою визнання особи потерпілою, та іншої шкоди є зв'язок шкоди як підстави визнання з об'єктом злочинного посягання, тобто це категорія, котра охороняється законом про кримінальну відповідальність. Тому ми вважаємо, що така шкода повинна входити до поняття «наслідки злочину», а тому охоплювати і можливості її спричинення, та пропонуємо внести відповідні зміни до поняття відповідної категорії закону про кримінальну відповідальність.

Свого часу Н.Ф. Кузнєцова, В.В. Мальцев, А.С. Міхлін займалися дослідженням проблеми кримінально-правового поняття «злочинні наслідки». Під наслідками злочину вони

розуміють шкідливі зміни в охоронних законах суспільних відносин (об'єктах), що стали його результатом. Також ними були зроблені такі висновки, що ці наслідки за своїм характером бувають різними: можуть завдавати шкоди державній, колективній чи приватній власності; спричиняти шкоди життю, здоров'ю, честі й гідності громадян; порушувати встановлений у державі правопорядок; завдавати шкоди екології тощо. Крім показника суспільної небезпеки діяння, значення шкідливих наслідків полягає ще й у тому, що з їх настанням пов'язано визначення моменту закінчення злочину (поділ складів злочинів на матеріальні та формальні) [3, с. 78; 4, с. 27; 5, с. 30]. У той же час М.І. Ковальов запропонував таке: «злочинні наслідки можуть бути матеріальними (майнова шкода, або неoderжані доходи), фізичними (смерть людини, заподіяння шкоди її здоров'ю, нормальному розвитку організму тощо), екологічними (забруднення водою, атмосфери, заподіяння шкоди флорі або фауні), моральними (заподіяння шкоди моральному вихованню людей чи стану суспільства), соціальними (небезпека для державного або суспільного ладу чи для правопорядку)» [6, с. 102], що ми підтримуємо.

Попри різні погляди, викладені у правовій літературі на поняття «характеру шкоди», заподіяної злочином, практичне значення має розуміння терміну «шкода», що використовується в чинному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві.

В юридичній літературі немає однозначного розуміння позову у кримінальному процесі. Існує декілька точок зору щодо поняття позову: 1) позов у кримінальному процесі – це вимога особи, яка зазнала шкоди від злочину, до обвинуваченого чи осіб, які несуть матеріальну відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, пред'явлена органам, які ведуть кримінальний процес, і вирішена судом разом з кримінальною справою [7, с. 33; 8, с. 30]; 2) позов – це акт вираження волевиявлення особи, який містить вимогу до суду про захист порушеного суб'єктивного права [9, с. 9]; 3) позов – це діяльність, спрямована на виникнення процесуальних відносин і виражена завжди в процесуальній формі [10, с. 52]; 4) позов має дві сторони: матеріально-правову, під якою розуміється претензія позивача до відповідача, яка складає предмет позову і ґрунтується на матеріальному праві, та процесуальну, яка характеризує форму і процесуальний порядок реалізації цієї претензії [11, с. 3].

Найбільш правильною та науково обґрунтованою визнається думка, що позов, є поєднанням матеріально-правової та процесуальної сторони. Ми вважаємо, що матеріально-правова вимога про відшкодування шкоди, заподіяної злочином, не називатиметься позовом, якщо вона, хоч і адресована відповідачу, не буде подана до органу досудового розслідування чи до суду для прийняття її до провадження, розгляду та вирішення по суті. Процесуальна сторона позову, яка не підтверджена матеріально-правовою вимогою позивача, також не буде визнана позовом повною мірою, тому що жоден орган, який веде розслідування, чи суд не прийме до свого провадження такий позов, аргументуючи відсутністю вимоги, яка може бути розглянута і вирішена по суті. Слід погодитися з думкою І. А. Жеруоліса, який зазначає, що позов – це єдине процесуальне явище, яке є способом (формою) захисту матеріального права, але з явним вираженням матеріальним змістом [12, с. 18]. Крім того, зауважимо, що на відміну від цивільного процесу, де є розмежування понять «позов» та «позовна заява» [13, с. 179], у кримінальному процесі з процесуальної точки зору це тотожні поняття.

Захист порушених злочином майнових та немайнових прав фізичних і юридичних осіб за чинним законодавством може здійснюватися такими способами: 1) добровільне відшкодування заподіяної злочином шкоди особою, що її завдала; 2) усунення заподіяної шкоди особою, що її завдала; 3) відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди за рахунок держави; 4) пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні; 5) подання позову в порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов у кримінальному процесі – це вимога правового характеру про відшкодування збитків, завданих фізичній або юридичній особі в результаті вчинення злочину, що вирішується одночасно з розглядом по суті кримінального провадження. До переваг зазначеного правового інституту В. І. Галаган та О. М. Калачова відносять такі положення: позивач звільняється від сплати державного мита; підставою для цивільного позову є встановлені обставини події злочину, що звільняє позивача від необхідності їх доказування; розмір шкоди входить у предмет доказування у кримінальному провадженні, і визначається в процесі досудового слідства незалежно від заявленого позову; виключається можливість дублювання розгляду провадження в кримінальному і цивільному процесі [14, с. 90].

До розгляду цивільного позову разом з матеріалами кримінального провадження необхідна сукупність умов: роз'яснення особі її процесуальних прав; наявність заяви потерпілого; дієздатність заявника; додержання встановлених строків позовної давності; пред'явлення позову під час кримінального провадження до початку судового розгляду; відсутність судового рішення, яке набрало законної сили винесеного до спору між тими самими сторонами про той же самий предмет і за тими ж самими підставами.

Новелою чинного кримінального процесуального законодавства є нормативне закріплення положення, що надає можливість відшкодування заподіяної злочином шкоди на першому етапі досудового розслідування не за рахунок особи, яка її заподіяла, а за рахунок держави. Йдеться про положення ч. 3 ст. 127 КПК України, в який визначається, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України. Крім цього, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною, то згідно з положенням ст. 1207 Цивільного кодексу України шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним у ст. 1200 цього ж Кодексу, державою [15, с. 188]. Відповідно до положень ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність [16]. Можливість участі у кримінальному процесі цивільного позивача визначена у ст. 61 КПК України і отримання цього статусу залежить від самої потерпілої особи, тому що у ч. 2 цієї статті закріплено, що права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви до органу досудового розслідування або суду.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна зробити висновки, що держава гарантує особі право на захист її прав та інтересів, що охороняються законодавством, якщо відносно особи буде вчинено кримінальне правопорушення. На державу покладено обов'язок реально здійснювати такий

захист. Поняття потерпілого, зокрема неповнолітнього, тісно пов'язано з поняттям шкоди, яке у свою чергу пов'язане з об'єктом кримінального правопорушення як категорією, що охороняється законом, та входить до поняття наслідків злочину. Така шкода охоплює і можливість її заподіяння, оскільки злочинні наслідки є суспільно шкідливі змінення в об'єктах, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, та не тільки являють собою реальний збиток, а й створюють загрози щодо її заподіяння. Шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, має бути відшкодована в повному обсязі, тобто і упущена вигода входить до наслідків злочину, оскільки поняття обсягу та розміру майнової шкоди застосовується однаково як у цивільному, так і в кримінальному законодавстві. Оскільки неможливо відокремити моральні страждання від фізичних, моральну шкоду слід розцінювати у широкому розумінні, тому що будь-яке кримінальне правопорушення заподіює такого виду шкоду. Також слід констатувати, що майнова шкода теж пов'язана з моральними стражданнями особи, викликаними проникненням до її житла, порушенням її права володіти та розпоряджатися особистим майном тощо. У той же час, не зважаючи на певні теоретичні неузгодженості, за останні роки практика роботи судів свідчить про те, що ними все більше і більше задовольняються позови щодо відшкодування моральної шкоди, зокрема й у межах кримінального провадження у розмірах сум, що відповідають реаліям і фактичним обставинам вчинення кримінального правопорушення.

В той же час, підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
3. Лохвицкий А. В. Курс русского уголовного права / А. В. Лохвицкий. – 2-е испр. и доп. изд., сведенное с кассац. решен. – СПб. : Скоропечатня Ю. О. Шрейера, 1871. – 704 с.
4. Мальцев В. В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно-опасных последствий / В. В. Мальцев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 192 с.
5. Михлин А. С. Преступные последствия / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.
6. Ковалев М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве / М. И. Ковалева. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 208 с.
7. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Вища школа, 1989. – 273 с.
8. Панарин В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / В. Я. Панарин. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1994. – 214 с.
9. Хандурин Н. И. Проблемы теории и практики гражданского иска в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; Судостроительство; Прокурорский надзор; Криминалистика» / Н. И. Хандурин. – К. : Киевский гос. ун-т им. Тараса Шевченко – 1987. – 23 с.
10. Даев В. Г. Современные проблемы гражданского иска в уголовном процессе / В. Г. Даев – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1972. – 71 с.
11. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе / А. Г. Мазалов. – М. : Юридическая литература, 1977. – 79 с.
12. Жеруолис И. А. О соотношении материального и процессуального в иске / И. А. Жеруолис // Формы защиты права и соотношение материального и процессуального в отдельных правовых институтах : Межвузовский тематический сборник. – Калинин, 1977. – С. 12–19.
13. Осокина Г. Л. Иск : теория и практика / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
14. Галаган В. И. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні : монографія / В. І. Галаган, О. М. Калачова. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2012. – 212 с.
15. Нескороджена Л. Л. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві : Теорія і практика : науково-практичний посібник / Л. Л. Нескороджена, С. В. Щербак, М. В. Сіроткіна ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавель Фурса С.Я. : КНТ, 2008. – 416 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Кочура А. А. Отдельные аспекты определения общего понятия ущерба при проведении досудебного расследования с участием несовершеннолетнего потерпевшего

Аннотация. Статья посвящена исследованию общего понятия ущерба во время проведения досудебного расследования с участием несовершеннолетнего потерпевшего. А также рассмотрено несколько точек зрения ученых на понятие иска и условия возникновения гражданского иска как требования правового характера о возмещении ущерба в уголовном производстве.

Ключевые слова: уголовное производство, ущерб, иск, гражданский иск, потерпевший, несовершеннолетний потерпевший.

Kochura A. Some aspects of the definition the damage during the pre-trial investigation involving a juvenile victim

Summary. The author of the article researches the general concept of damage during the pre-trial investigation that involves the minor victim. Also the author analyzes several points of view of scientists on the concept of the claim and conditions of a civil claim as the legal requirements for damages in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, damages, claim, civil action, victim, minor victim.